

HERNÁDI MIKLÓS

Az elváltak gazdasági körülményei az Egyesült Államokban*

Az angolszász országokban, részben azért is, mert a családjogi bírósági tárgyalásokat *in camera*, vagyis nem nyilvános formában tartják, nem publikálják a meghozott határozatok összesített adatait. (Az Egyesült Államokban a családjogi ügyeket mindjárt állami szinten, vagyis a *superior courtokban*, nem pedig a *magistrate courtokban* tárgyalják.) Így nem hozzáférhetőek adatok arra vonatkozóan, hogy egy-egy évben hány ügy került, és hány nem került a bíróság elé (mert peren kívül rendeződött); hány ügyben kellett a gyermek(ek) elhelyezéséről, anyagi támogatásáról dönteni, és milyen összeget szabott ki, milyen vagyongosztrási egyezséget hagyott jóvá a bíróság, nem ismeretesek a peres felek gazdasági-társadalmi körülményei, hány ügy került ismételt a bíróság elé stb. Az adatok tekintetében tehát kizárólag társadalomtudományi kutatásokban felmért minták megosztási adataira lehet hagyatkozni.

Maccoby–Mnookin [1992] nagyobb észak-kaliforniai mintán, szakmailag kifogástalanul végrehajtott adatfelvétele szerint a bíróság a következő arányokban kötelezte gyermektartási díj fizetésére az egyik felet (116. o.):

- a gyermek(ek) kizárólagosan az anyánál nevelkedik(nek), apa fizet 96 százalékban;
- a gyermek(ek) kizárólagosan az apánál nevelkedik(nek), anya fizet 36 százalékban;
- a gyermek(ek) közös fizikai gyermekfelügyelet mellett nevelkedik(nek), apa fizet 70 százalékban; anya fizet 1,2 százalékban.

Az eltérések nem csupán az apák tipikusan nagyobb keresőképességéből erednek, hanem abból is, hogy a gyermekfelügyelet terén tett engedményért cserében általában finansiális engedmény jár. Az asszonytartás általában fix összegű és időtartamú, esetleg egy összegű vagy ingatlan(rész) tulajdonjogának átengedésében jelenik meg (vö. *Emery* [1994] 88. o. wisconsini adataival), míg a gyermektartási díjat nemcsak az inflációval, hanem a keresőképesség növekedésével is korrigálják. Lefelé való korrigálására még a keresőképesség elvesztése esetén sincs mód. Az asszonytartási díj után, ha rendszeres, a fogadó fél adózik, a gyermektartási díj után azonban a folyósító fél. Ennek számos következménye van a gyakorlatban, például az, hogy a gyermektartási és asszonytartási díjat együttesen asszonytartási díjnak álcázzák, hogy a fogadó fél alacsonyabb adósvádjában kelljen utána adózni (*Emery* [1994] 90. o.). Súlyosabb következmény azonban, hogy mivel például havi 500 dollár gyermektartási díj után a *küldő fél* még mintegy 320 dollárnyi szövetségi és állami személyi jövedelemadó és társadalombiztosítást is tartozik fizetni, éppen a gyermektartási díj sínyl meg először a díjfizetésre kötelezett személy, túlnyomórészt az apa keresőképességének hanyatlását. A díjhátralékban lévő, legnagyobbbrészt nőtlen apák elleni felháborodás – de nemcsak az – a szövetségi kormányzatot 1996-ban központi díjbehajtó szervezet (*Child Support Enforcement Agency*) létrehozására készítette, mert a díjtól

* Részlet a szerző akadémiai doktori értekezéséből, amelyet a Fulbright Bizottság támogatásával készített.

eleső egyszülős családokat szövetségi forrásokból kellett segélyezni. Kevésbé nyilvánvaló, hogy a szövetségi kormányzatot nemcsak a folyósítandó segélyek terhelik, hanem az is, hogy elmarad az elmulasztott díjfizetés 28 százalékot kitevő szövetségi adóvonzata is. Még nagyobb a szövetségi kormányzat vesztesége, ha a díjfizetésre kötelezett, de fizetés-képtelen személy maga is segélyezésre szorul.

Annak ellenére, hogy a közösen, hitelre vásárolt, megfelelően berendezett-felszerelt ház vagy lakás túlnyomórészt kizárólagosan az anyáké marad, és az évekkel korábbi hitelfeltételek mindig gazdaságosabbak, mint az elköltöző apák tipikus lakbé- és lakberendezés-terhei, továbbá az anyai hiteltörlesztés terhe is bennfoglaltatik a megállapított gyermektartási díjban, az anyák hosszú távolléte a munkaerőpiactól, valamint emiatti gyengébb keresőképességük inkább az ő gazdasági helyzetüket károsítja. Általában csak újrահázasodással képesek egyenesbe kerülni, ez ugyanis nem függeszti fel jogosultságukat a gyermektartási díjra. (Az elköltöző apák újrահázasodása inkább növeli, semmint csökkenti addigi terheiket. Megecsik, hogy egyszerre három nőt is támogatnak: volt feleségük és jelenlegi, volt házasságából gyermeket hozó új feleségük mellett még új feleségük volt férjének jelenlegi feleségét is „támogatják” azzal, hogy nem ragaszkodnak a volt férjtől annak gyermeke után járó gyermektartási díjhoz, amit az jelenlegi feleségére költhet el – fejtegeti a dühös *Amneus* [1991] 175. o.)

A gyermektartási díjjal elmaradó apák körül – akik egyszerűen csak „felszívódnak” (*deadbeat dads*) – valóságos nőmozgalmi és sajtóhisztéria alakult ki a kilencvenes évek Amerikájában. Említettem, hogy – jó okokból – a szövetségi kormányzat is kapható volt a keményebb fellépésre; a hátralékban lévő apák ellen indított háborút maga Clinton elnök hirdette meg. A létrehozott díjbehajtó szervezet működtetése évente hárommilliárd dollárba kerül, amely összegnek csak a töredékét sikerül behajtani (*Henry* [1999] 3. o.), azt is túlnyomórészt méregdrágán dolgozó hivatásos díjbehajtó cégek közbeiktatásával (*Mayer-Salmon* [2000] 20–24. o.). Az egyik floridai cég például 2,25 millió dollár munkadíj fejében 5867 dollárt tudott behajtani (*Henry* [1999] 2. o.). Hasonlóak a nagy-britanniai tapasztalatok is, még azzal is súlyosbítva, hogy a díjbehajtó hatóság fellépésére általában megszűnnek az addigi informális kifizetések, illetve ha sikerrel jár a hatósági behajtás, azonnal csökkentik vagy megszüntetik az addig folyósított állami jóléti segélyt (*Maclean-Eekelaar* [1997] 150–151. o.).

Az egyszülős családok nyomorát, illetve az elköltözött apák lelkiismeretlenségét ecsetelő, erősen ideologikus megnyilatkozások azonban már adatszerűen is igazolhatatlanok a következő okokból:

- a *US Bureau of Census* évente lényegében változatlan adatai, amelyek szerint a megítélt díjak felét egyáltalán nem, vagy csak részben fizetik a díjfizetésre kötelezettek, *együtt tartalmazzák* az elvált, illetve az anyával soha nem házas vagy együtt élt férfiak díjhátralékát, miközben az egész díjhátralékot az elvált apák „nyakába szokás varrni”;
- részben való teljesítésnek minősül akár egyetlen havi elmaradás is, illetve a teljesítés közvetlen, például készpénzes formája;
- az egész adatbázis a jogosult anyák nyilatkozatán alapul, ők azonban segélyezési és egyéb társadalombiztosítási okokból abban érdekeltek, hogy lefelé torzítsák, vagy egyáltalán ne vallják be a kezükhöz érkező pénzüsségeket;
- nemleges teljesítésnek minősül az adatbázisban minden olyan nem fizetés is, amelynek oka, hogy a díjfizetésre kötelezett elvesztette állását, munkaképességét, börtönbüntetését tölti vagy meghalt;
- az egész tartásdíj-hisztériát elindító szociológiai kutatás alapvető számítási hibát tartalmazott.

A szociológiai szakma sűrűjébe vágó, legutóbb említett körülményt vizsgálja meg a statisztikai képzettségű Sanford L. Braver szakmailag tökéletesen megbízható tanulmánya

(Braver [1998]). 1985-ben jelent meg és azonnal mély hatást tett a válások gazdasági következményeivel foglalkozó közvéleményre Lenore Weitzman harvardi szociológusnő könyve – *The Divorce Revolution* –, amely tízéves kaliforniai kutatása summájaként ki mondta: a válás következményeként a nők és a gyermekek életszínvonala átlagosan 73 százalékkal csökken, miközben az elváló férfiak életszínvonala átlagosan 42 százalékkal nő (Weitzman [1985]). Ez az adatpáros az utóbbi húsz év leggyakrabban idézett társadalomtudományi információjává nőtte ki magát, újságírók vagy törvényelőkészítők éppoly szívesen idézték, mint alsóbb vagy felsőbb bíróságokon tevékenykedő jogi szakemberek, nem is szólva nőpárti ideológusokról. Maga Clinton elnök is erre az adatpárra hivatkozott, amikor költségvetési fedezetet kért a szövetségi tartásdíjbehajtó hatóság létesítésére.

A hasonló témán dolgozó közgazdászok gyanakvását azonnal felkeltette az adatpáros, de kérdéseikre egyszer sem reagált a tekintélyes szociológusnő (vö. Faludi [1991] 21. o.). A statisztikus Braver is érintkezésbe lépett Weitzmannel, és beszámolója szerint a következő telefonbeszélgetés zajlott le köztük:

„Én is felhívtam tehát 1989 végén, hogy megtudjam, pontosan hogyan is kapta a két adatot, ugyanis minél szorosabban szeretném követni az eljárását saját mintámon. Azt felelte, nem emlékszik, illetve egyik kérdésemre sem tud válaszolni, mert valójában egyik doktorandusza végezte az elemzéseket, és az adatokat tartalmazó mágneses szalagok szanaszét vannak... Ekkor tettem fel az előre elkészített célzatos kérdésemet: »Tudja, van egy elgondolásom, hogy miért különböznek annyira a maga eredményei mindenki másétól. Amikor elkészültek az anyák válás utáni életszínvonalára vonatkozó első táblázataim, kezembe vettem a kiprintelt anyagot, és megpillantottam a legelső sorban azt a bizonyos 74 százalékot, nos, akkor felöltött bennem, hogy Weitzman professzornő is épp ennyit talált, de aztán eszembe jutott, hogy a számítógépnek azt az utasítást adtam, hogy a válás utáni életszínvonalat a válás előtti életszínvonal *százalékában* adja meg, ami 74 százalék, de ez valójában azt jelenti, hogy az *esés* mindössze 26 százalék. Akkor elgondolkodtam: lehetséges-e, hogy Weitzman professzornő is ugyanazt a hibát követte el, mint először én? Hogyan vélekedik erről?« Csend támadt a telefonvonalban, majd szaggatott lélegzetvételeket hallottam. Elhatároztam, nem szólok meg. Sokáig, nagyon sokáig kellett várnom. Végül így válaszolt: »Nem vagyok benne biztos, hogy ki tudnám zárni azt, amit mondt. Utánanézek, és visszahívom.« Ezzel letette a kagylót. De sohasem hívott vissza.

Hét évvel később Richard R. Peterson, a Társadalomtudományi Kutatóközpont szociológusa megszerezte a mágneses szalagokat, és kimutatta, hogy a helyes adatnak 27 százaléknak kellett volna lennie. Cikkét közzölt erről az *American Sociological Review* 1996-os évfolyamában (528–536. o.), amelyhez a szerkesztők Weitzmantól is cikket kértek. Ebben (537–538. o.) Weitzman végre elismerte, hogy adatai tévedésen alapultak...

Megdöbbenő, hogy az utóbbi húsz év alighanem legbefolyásosabb társadalomtudományi kutatási eredménye, amely emberek tízezreinek életére hatott, minden jel szerint egyszerű számolási hibán alapult, és ezt a hibát ki lehetett volna javítani már hét évvel korábban is, amikor először hozták Weitzman tudomására.” (Braver [1998] 59–62. o.)

Itt azonban az elkövetett hibáknak korántsem szakad végük, mert alapvető bajok vannak a válás utáni életszínvonal-számítások koncepcionális bázisával is. Braver hat csoportra osztva foglalkozik a felmerülő problémákkal (Braver [1998] 65–82. o.). Mivel csakis a problémák kiküszöbölésével juthatunk el a szociológiailag is érdemleges valósághoz, szükségesnek tartom ezek ismertetését.

1. Nemcsak Weitzman, hanem az ő adatait megdöntő közgazdász, Peterson is még elavult ekvivalenciaskálákat használt a családi, illetve egyéni életszínvonal komparatív meghatározásához, amelyek például 36 százalékban adták meg a nukleáris családéhoz mért jövedelemigényt az egyedülálló személy, jelesül az elköltöző apa számára, holott például a feltétlenül és mindkét esetben, de mindkét esetben csak egyszer figyelembe veendő lakásköltségek emelkedése miatt ez az érték legalább 50 százalék.

2. Életszínvonal-számításról lévén szó, feltétlenül figyelembe kell venni a gyermekkel maradó szülő kedvezőbb adózását, amely jelentős jövedelmet szabadít fel az egyik oldalon, illetve köt le azon az oldalon, ahol nincsenek ilyen kedvezmények. Adómentes a beérkező gyermektartási díj, adójóváírás jár gyermekgondozás címén, illetve adósávbesorolási kedvezmény jár háztartásfői címen (az elköltöző apa „egyedülállónak” minősül, és hátrányosabb adósávban adózik), a gyermekkel kapcsolatos költségek leírhatók a jövedelemadóból, illetve bizonyos jövedelemszint alatt gyermekenként adójóváírás illet meg minden házas vagy elvált, de gyermekfelügyelettel rendelkező szülőt.

A közös gyermekkel kapcsolatos, az egyik szülőt terhelő, a másik szülőt tehermentesítő pénzmozgások sora azonban ezzel még nem zárult le.

3. A gyermektartási díjon túl külön költségek terhelik a gyermekfelügyelettel nem rendelkező szülőt a gyermek(ek) ruházkodása, a láthatási időszakok étkezési, közlekedési, szórakozási stb. költségeinek tekintetében, amit például Arizona állam bíróságai már figyelembe is vesznek, amikor a gyermektartási díjat az apával töltött láthatási idő mértéke szerint, arányosan csökkentik. Az apák anyagi érdekeltsége a láthatási idő növelése, az anyáké viszont annak csökkentése, ami konfliktusokhoz vezethet, viszont igazságosabban osztja el a gyermeknevelés tényleges anyagi terheit.

4. Csak az apáknál jelentkező, az életszínvonalat csökkentő különteher például az, hogy új lakásukban külön szobát, esetleg külön fürdőszobát is ki kell alakítaniuk a láthatásra érkező gyermek(ek) számára; jelentős közlekedési költségekkel járhat a láthatás, ha az apa távolabb lakik a közös gyermek(ek)től; miközben az orvosi és fogorvosi biztosítási költségeket a standard életszínvonal-számítások az anyához rendelik, azok valójában legalább kétharmad részt az apákat terhelik stb.

5. Rendkívül megbízhatatlanok az ekvivalenciaskálák a családméret tekintetében is, ami megkérdőjelezi a szegénységi küszöb alkalmazásának módját igen sok elvált-egyszülős családnál, illetve elvált, „egyedülálló” apánál.

6. Végül külön terheket jelent – ismét az apai háztartásban – az újrakezdés számos eredendő kiadása (megfelelő lakás és új berendezés beszerzése), illetve az, hogy az új, legtöbbször bérelt lakással kapcsolatos kiadások (a hátrahagyott örökingatlan évekkel korábban megállapított, aránylag alacsony részleteinek fizetésétől eltérően) nem kumulálnak aránylag olcsón ingatlantulajdont, és nem részesülnek adókedvezményben.

Ezek az elméleti megfontolások pontosan visszaigazolódtak Braver gondosan megválogatott és kikérdezett, 84 elvált anyát és 89 elvált apát tartalmazó arizonai mintájában. A vizsgálat fontos újdonsága, hogy mind az elküldött-beérkezett gyermektartási díjra, mind a közös gyermek(ek) láthatásban eltöltött idejére vonatkozóan *mindkét* szülő nyilatkozatát figyelembe vette. (A nyilatkozatok egymáshoz közelálló, de nem egyező értékeket adtak.) Az összesített életszínvonal-változási táblázatot bonyolultsága miatt nem közlöm, de íme Braver összefoglalása:

„Ha nem vettük volna figyelembe az adóviszonyokat és a láthatásokat, az általunk megvizsgált apák életszínvonala 23 százalékkal nőtt, az anyáké 23 százalékkal csökkent volna a válás előttihez képest, amint azt más, a társadalmi valóságot tökéletlenül megörökítő vizsgálatok is tanúsították. Ha azonban az értékeket mind az adózási terhek különbségeivel, mind pedig a láthatásban eltöltött időszakok költségterheivel korrigáltuk, az anyák életszínvonala a válás előttit egy százalékkal, az apáké két százalékkal meghaladta... Ha csak az anyák nyilatkozatait vettük volna tekintetbe, az ő életszínvonaluk 5 százalékos csökkenést, míg az apáké 5 százalékos emelkedést mutatott volna...

Szinte mindegy volt, melyik számítási módszert használtuk, mert az eredmények azt mutatták, hogy *egy évvel a válás után az apák és az anyák gazdasági helyzete egymással is, illetve válás előtti, közös háztartásbeli helyzetükkel is szinte teljesen megegyezett.*” (Braver [1998] 78–79. o.)

Az tehát a tartásdíj-hisztéria koncepcionális bökkenője, hogy az egyszülős családok kétségtelenül nagy fokú gazdasági veszélyeztetettségét még kormányservek – például a

népszámlálási hivatal is – minden további nélkül azonosítják a gyermekfelügyelettel rendelkező elvált asszonyok helyzetével. „A szegénység elnőiesedése” tagadhatatlanul létezik, de az érintett nők zömmel sohasem voltak házások, jószerével még együttélők sem. Az elvált asszonyok, mint láttuk, pusztán házasságuk felbomlása miatt biztosan nem zuhannak nélkülözésbe.

Más empirikus adatok ugyanakkor azt is világosan megmutatják, hogy a gyermektartási díj fizetési hajlandósága mélyen összefügg a támogatott gyermek nevelésében való részvétellel lehetőségével. A megkérdezett elvált apák – véleményem szerint nem csekély természetű jogérzékéről téve tanúbizonyságot – számos vizsgálatban hajtogatják, hogy a kifizetett díjjal olyan „szerződés” tartozikoldalát teljesítik, amelynek követeloldala éppen a közös gyermek szabad láthatása. Egyik empirikus kutatás a másik után hangsúlyozza, hogy leggyakrabban akkor szakad meg a díjak fizetése, amikor kezdetét veszi vagy elmélyül az, amit a brit Richard Gardner „szülőelidegenítési szindrómának” nevez (Gardner [1987]). Ugyancsak visszatérő kutatási eredmény, hogy a díjfizetési hajlandóságot statisztikailag legbiztosabban a közös jogi gyermekfelügyelet garantálja (közös fizikai gyermekfelügyelet esetén díjfizetés egyik részről sem esedékes). Maga a népszámlálási hivatal is közli, hogy például 1999-ben az apai díjfizetési fegyelem a gyermek(ek) közös jogi felügyelete esetén 85 százalékos, bíróságilag megóvott láthatások esetén 79 százalékos, és ha ezek egyike sem áll: 56 százalékos (idézi: Henry [1999] 27. lábjegyzet).

Greifnek több mint ezeregyszáz, gyermekét vagy gyermekeit egyedül nevelő elvált apát postai kikérdezővel felmérő vizsgálatában az apák némelyike azzal indokolta, hogy nem tart igényt az anyától tartásdíjra (túl azon, hogy egyszerre a gyermekfelügyeletet és a tartásdíjat aligha ítélte volna meg nekik a bíróság), mert így az anya „legalább nem szerez nagyobb befolyást a gyermekek fölött” (Greif [1985] 59. o.). Ezt a vigaszt az apai díjfizetések elmaradásával nehezen kibékülő édesanyáktól is gyakran hallani. Henry [1999] (3. o.) említi, hogy a tartásdíjat egyáltalán nem kapó (nem elvált, hanem hajadon) édesanyák kétharmada a férfi fizetéseképtelenségének, nem pedig rosszakaratának tulajdonította a díjak elmaradását.

A díjfizetés, amikor azt nem teszi lehetetlenné állásvesztés, betegség stb., mindenképpen mély *morális* összefüggést mutat a gyermek nevelésében való részvétellel, amely vagy közösen vallott meggyőződés az elváltak között, vagy nem. Ezt az esetleg egyoldalúan vallott morális összefüggést a *jog* ritkán méltányolja. A díj fizetéséhez feltétlen, míg a szülő-gyermek kapcsolattartáshoz csupán diszkrecionális jogokat-kötelezettségeket rendel. A Maclean-Eekelaar-szerzőpáros mintaszerű, háztartásközpontú, csak kisebb részt volt házásokra, nagyobb részt volt együttélőkre vagy alkalmi partnerekre vonatkozó vizsgálatából kiderült, hogy „ha kezdetben nem alakult ki, vagy kialakult, de a különköltözéssel megszakadt a megkérdezett férfiak affektív apasága (*social parenthood*), akkor a pusztá biológiai apaságot (*natural parenthood*) nem érezték elégségesnek ahhoz, hogy kötelesek legyenek olyan gyermekeket támogatni, aki iránt már nem ők, hanem más férfiak éreznek affektív apaságot.” (Maclean-Eekelaar [1997] 149. o.) Azt indítványozni, folytatja a két szerző, hogy csak azokat a férfiakat kötelezzék tartásdíj fizetésére, akik továbbra is részt vesznek gyermekük gondozásában, azért volna veszélyes, mert ezzel éppen az erényt szankcionálnánk. Az anyák semmiképpen sem érezték, hogy a tartásdíj elévülne azzal, hogy ők már egy másik férfival élnek együtt. Azt sem érezték, hogy a férfi új kapcsolata adhatna felmentést a fizetési kötelezettség alól. Mindkét női attitűd pontosan egybevág a családjog jelenlegi főcsapásával. A tartásdíjbehajtás rendkívül eredménytelen nagy-britanniai tapasztalatai azonban egybevágóak, mint említettem, az amerikai tapasztalatokkal. Vagyis: a pusztá biológiai apaság nem látszik elégségesnek a díjfizetési köteleességtudat felébredéséhez, fennmaradásához. Az a köteleességtudat azonban, amely affektív apaságba ágyazódik, nemcsak tágabb terjedelmű, de kitartóbbnak is tetszik (uo. 150–152. o.).

Alapvető tény azonban, hogy a gyermektartásdíj fizetése vagy nem fizetése elsősorban nem az elváltak között vitatéma, hanem olyan szülők között, akik nem voltak házások, sőt, sok esetben még együttélők sem. A *háztartásonként* rögzített arányok e tekintetben is meghatározók.¹ 1990-ben a 18 éven aluli gyermeket nevelő háztartásoknak az Egyesült Államokban csupán 38,6 százalékában beszélhettünk a szülőpár törvényesen felbontott házasságáról mint a gyermek(ek) külső támogatásának jogi alapjáról; a többi háztartásban különélésről, nem házas partnerkapcsolat felbomlásáról, megözvegyülésről volt szó (vö. *Lugaila* [1992]). Amennyiben tehát állami jóléti közbeavatkozásra van szükség, és láthatuk, hogy a díjfizetéssel csupán az esetek 25 százalékában van komolyabb baj, akkor e közbeavatkozás túlnyomó részét nem elvált apák, hanem egykori élettársak, alkalmi partnerek helyett folyósítja az állam.

A témával foglalkozó számtalan újságcikk egyike, a szövetségi kormányhoz közelálló gyermekjóléti lap vezércikke (*Bilchik* [2000]) először kinyilvánítja, hogy a gyermekek szülői támogatása nem merülhet ki az anyagi támogatásban. Ezután viszont megállapítja, hogy minden erővel fokozni kell az elmaradt tartásdíjak hatósági behajtását; máris vannak eredmények, mondja, mert 1998-ban rekordösszeg, 1,3 milliárd dollár folyt be az adósok visszajáró adójának letiltásából, másik 3 millió pedig abból, hogy csak tartozása rendezése után adtak ki útlevelet az adósnak.² A vezércikk e mondata különösen figyelemreméltó: „Ha megpróbálunk hatni a gyermekfelügyelettel nem rendelkező szülőkre, és arra ösztönözzük őket, hogy érzelmileg-szellemileg is támogassák gyermekeiket, akkor nagyon valószínű, hogy a pénzügyi támogatás sem késchet sokáig.”

A férfiak ostorozása újabban tehát már annak felismerésével is vegyül, hogy esetleg affektív értelemben is számítani lehet rájuk, nemcsak instrumentális értelemben. A most idézett vezércikk azonban a férfi affektivitást csupán közbeeső lépcsőfoknak használja az igazi férfi kötelesség, az instrumentális helytállás eléréséhez. A jog, a törvénykezés, a hatóság azonban képtelen felelősségtudatot vagy kötelességtudatot *előállítani*, ha az nem ágyazódhat pszichológiai és morális megfontolások spontán előzetes kontextusába (vö. *Maclean-Eekelaar* [1997] 11. o.). Már maga a (felbontott) házasság is ilyen kontextust szolgáltat, éppen ezért sokkal jobb a díjfizetési adatok a volt házások közti forgalomban, mint ott, ahol pszichológiailag és morálisan sokkal kevésbé egymáshoz tartozó egyének között – hatósági segítséggel – történik a tartásdíjbehajtás. Az Egyesült Államok megfelelő szövetségi hivatalai, hatóságai, ügynökségei természetesen egyáltalán nem érdekeltek abban, hogy munkájuk beépített *koncepcionális* meddőségére túl sok fény vetüljön. A munka gyatra eredményeit sokkal egyszerűbb – mert nem fenyeget a jól fizető munkahely megszűnésével – állampolgárok nyakába varrni, akik „nem hajlandók a hatósági várakozások szerint viselkedni”. A szövetségi kormányzat talán nem is bánja a népjóléti problémák csökönös fennállását, hiszen ha bármely területen feltűnő javulás mutatkoznék, az rögtön kétségbe vonná a megfelelő kormányzati bürokrácia fenntartásának szükségességét.

Az elvált férfiaktól tartásdíjtartozása körül is folynak polémiák. (Láttuk, hogy ez az összes tartásdíjtartozásnak csupán elenyésző részét teszi ki.) Amikor egy olyan álláspontot ismertetek, amely elvi alapon nemcsak magát a tartásdíjfizetést, de annak morális alapját is kétségbe vonja, csöppet sem azért teszem, mintha elfogadhatónak tartanám. Inkább azért, hogy a társadalomban dúló indulatokat is érzékeltessem. A feminista Marilyn Frenchsel vitakozó Amneus, aki a férfijogi mozgalmak egyik legismertebb s egyúttal egyik legkonzervatívabb teoretikusa, a következőket írja:

¹ A családbomlási folyamatok vizsgálata más témakörökben is a jelenlegi háztartásonkénti, nem pedig a volt szülőpáronkénti adatfelvételt ajánlja, ez szolgáltat ugyanis igazságot a kapcsolatok evolúciójának, illetve eme evolúció egyedül jogosult, longitudinális szemléletének.

² *Henry* [1999] említi, hogy egyes államokban, például Marylandben az adósok gépkocsivezetői engedélyt szokás zálogképpen bevonnai, ami végképpen lehetetlenné teszi, hogy keresőképesek maradjanak.

„Miért kell megbélyegezni, terrorista gyilkoshoz hasonlítani azt a férfit, aki egyszer csak már nem tölti be azt a szerepet, amelytől megfosztották? Miért nem a feleségeket vagy a családjogi bírakat bélyegezzük meg, amiért száműzték a családból a gyermekek kenyéradóját? Olyan ez, mintha előbb feloszlatnánk a tűzoltóságot meg a rendőrséget, majd pedig a szemükre hányánánk, hogy nem oltják el a tüzeket, nem akadályozzák meg a rablásokat... Olyan ez, mintha az apa kapná meg a gyermekfelügyeletet, és szemére hányánánk az anyának, hogy nem jár el a volt férjéhez kimosni, takarítani, főzni.” (Amneus [1999] 104–105. o.)

„Ma nők milliói veszítik el azt az anyagi biztonságot, amelyet a patriarchális rendszer jóvoltából élvezhettek. A sokmilliónyi vesztes nő jókora bosszúságot szerez a feminista mozgalomnak, hiszen áldozattá válásuk főként a mozgalom lelkén szárad. A mozgalom továbbra is azt súgja az asszonyoknak, ne tűrjék, hogy a patriarchális rendszer továbbra is rájuk kényszerítse a háziasszony szerepet, mert akkor továbbra is kevés nőből válik szenátor vagy vezérigazgató. Azt már nem teszi hozzá a mozgalom, hogy... a férfi azzal fizet a magasabb státusáért, hogy vállalja a kudarc, a lecsúszás kockázatát is – ez a kockázat egyetlen feminista nőprogramban sem szerepel. 51 százaléknyi vezető álláshoz úgy illendő ragaszkodni, ha a sokkal számosabb alantás, egészségkárosító fizikai munkakör 51 százalékát is követeljük.” (Uo. 106. o.)

„A vétkességet nem kutató válási eljárás – mondja a feminista Charlotte Bunch – csak látszólag teremt egyenlő feltételeket, hiszen ha a férfi és a női keresetek nem egyenlők, és nagyon sok nő éveig dolgozott a férjére a családi otthonban, akkor ez az eljárás nem teszi lehetővé, hogy válásuk után a nők hozzájussanak az asszonytartáshoz, amelyre égető szükségük van, s amely jogosan megilleti őket. Igaz, hogy az asszonyok sokat dolgoztak a férjükre, de a férfiak is sokat dolgoztak a feleségükre. Ha a feleség visszavonja szolgáltatásait a válással, akkor ez véget vet a férj viszonzatszolgáltatási kötelezettségének; s ha a férj keres többet, akkor ez csak azt bizonyítja, hogy jó dolog ilyen férjjel rendelkezni, nem pedig azt, hogy jogos dolog az ilyen exférjet rab-szolgává lefokozni. Ha pusztán az, hogy valaki szükségét szenved, elég érv volna ahhoz, hogy az exférjek elartsák az exfeleségeiket, akkor a házasság merőben fölöslegessé válna, hacsak azért nem volna rá szükség, hogy válni lehessen.” (Uo. 107. o.)

„Lenore Weitzman *The Divorce Revolution* című könyvében kifejti, hogy az exférjek sokkal kevesebb asszony- és gyermektartást fizetnek a megítélnél. Igazságtalannak tartja, hogy a volt férjek lényegében érintetlen keresőképességgel bontakoznak ki a felbontott házasságból, míg a volt feleségek keresőképessége csekély. A férfi keresőképesség is része a házassági közös vagyonnak, fejtegeti Weitzman, vagyis egyenlő arányban illeti meg a volt feleséget és a volt férjet, miközben a gyerekek, akik a férfi szemszögéből a házassági »vagyon« legfontosabb tételei, hallgatólagos, biológiai jogon egyedül a volt feleséget illetik... Terry Arendell szerint a legtöbb elvált asszony úgy érzi, hogy volt férjének keresete, sőt, keresőképessége is házassági közös vagyonnak minősül. A férjek gazdasági eltartó szolgáltatása azonban azért volt a fennálló házasság közös vagyontárgya, mert ugyanilyen közös vagyontárgy volt a feleség viszonzatszolgáltatása. A válással a feleség megtagadta saját szolgáltatásának teljesítését. Nem jár el volt férje lakására kimosni, vasalni, felmosni a padlót, megfőzni az ebédet... Az volna a nő függetlenné válás legelső gesztusa, hogy a férjtől való függést asszonytartás meg gyerektartás formájában prolongáljuk? (Uo. 165–167. o.)

Ha elfogadnánk az elvált asszonyok elkerülhetetlen elnyomorodásának és az elvált férfiak előnyhöz jutásának Weitzman-féle tételét, de láthattuk, hogy az elfogadhatatlan, akkor még nyilvánvalóbbá válna, hogy két biztos út kínálkozik az elnyomorodás elkerüléséhez. Az egyik a házasság minden eszközzel való fenntartása, hiszen az állítólag sokkal nagyobb gazdasági biztonságot kínál, mint a válás. A másik út a gyermekfelügyelet átengedése a volt férj számára, hiszen a gyermeknevelés költségeit állítólag kevés volt férj kompenzálja, viszont nagyobb keresőképessége okán sokkal könnyebben vállalhatná. Egyik utat sem javasolják a feminista ideológusok, mert az első a női függetlenség megvalósítását kockáztatná, a második pedig egy eredendő biológiai jogról való lemondást valósítana meg. Ehelyett a férfiakra zúdított szemrehányásokból a következő, általában fiatalabb feleségeknek is juttatnak a korosodó feminista ideológusok: a sorban második feleség, úgymond, ajándékként jut hozzá az elvált és újránházasodó férfi keresőképességéhez, gazdasági és társadalmi státusához, holott ezek igazság szerint szinte teljes egészükben az első feleséget illetnék meg.

Ebből a logikából elég sok érvényesül az amerikai bontóperi gyakorlatban, és nemcsak gyermekes házaspárok vagyonmegosztása kapcsán. Az ítélkezési irányelv (*guideline*) a legtöbb államban nemcsak a közös gyermek(ek) felnevelésének költséghatárát írja elő figyelembe venni, hanem azt az elvet is, hogy a válás után létrejövő csökevényes egyszülős család tagjainak életszínvonala nem lehet alacsonyabb, mint amilyen lenne, ha a házasság fennmaradt volna.

Braver [1998] életszínvonal-vizsgálatából kitűnt, hogy ez nagyjából így is van a társadalmi gyakorlatban, ám ehhez természetesen szükség van az elvált, háztartásfővé előlépett feleség általában szerény mértékű kenyérkeresetére is. Indirekt bizonyosság arra, hogy a válás nem járhat törvényszerű női elnyomorodással, hogy a válásokat háromnegyed részt évtizedek óta a feleségek kezdeményezik: nyilván nem tennék, ha biztosan és alaposan pórul járnának az egyezkedés során, illetve aligha lennének a férjek sokkal békülékenyebbek, mint a feleségek, ha nem tarthatnának jelentős anyagi veszteségtől is, nem csupán gyermeknevelő szerepük elvesztésétől.

Mármost ahhoz, hogy az első feleséget illeti az előnyök teljessége vagy legnagyobb része, szemben a második feleséggel. Ezt az ítélkezési irányelvet mint az elsőszülöttség favorizálásának középkorias elvét nagyon jó érvekkel lehet bírálni, hiszen diszkriminációt tartalmaz a később született gyermekek ellen. A feleségek szempontjából ez azt jelenti, hogy az első házasság gazdasági előnyösségét a válás utáni időszakban is fenn kell tartani, még akár azon az áron is, hogy egy második család fizesse meg az árát. Az elvált férjek néhány év elteltével bekövetkező újabb házasságkötésének valószínűsége egyébként az empirikus tapasztalatok szerint alig nagyobb – csupán 5 százalékkal –, mint az elvált feleségeké.

Két érv szokott elhangozni: az első, hogy minél több anyagi támogatást kap a gyerekek, annál jobb neki. A második pedig: nem zuhanhat az elvált feleség életszínvonala, mert így csökkennek az esélyei egy újabb házasságra. A gyermeknevelés költségei azonban még milliomos körökben sem nőhetnek az égig. Ami az elvált feleség saját életszínvonalát illeti, ha azt a gyermeknevelés nagyon nagy, a volt férj által nem eléggé kompenzált terhei miatt alacsonynak találja, és képtelen kijönni a beérkező tartásdíjból, joga van átengedni a közös gyermek(ek) felügyeletét a fukar volt férjnek, aki valószínűleg egy fillér tartásdíjhoz sem fog ragaszkodni. Ha még így is kevesellné a jövedelmét, hiszen nagy valószínűséggel kevesebbet keres, mint volt férje, ez semmiképpen sem rontja újraházasodási esélyeit, mert elenyésző az olyan férfiak száma, akik egy nőt a vagyonáért kívánnak feleségül venni, és az ilyen szerencsevadász férfi úgyszemint lehet kívánatos partner.

A bontóperi bíraskodás feladata semmiképpen sem lehet szankcionálás, hiszen nem büntetőperekéről van szó. Azt azonban minden szakember könnyen beláthatja, hogy ez a tevékenység implicit vagy explicit ösztönzéseket sugároz a legelőnyösebb magatartásformákra, a követendő utakra nézve. A válási procedúra szakemberei kevés indíttatást éreznek magának a válási döntésnek a megváltoztatására vagy annak elősegítésére. Az Egyesült Államokban – s ez még Nagy-Britanniában sincs így, ahol 1996 óta jelentős várakozási-meg gondolási időt ír elő az új családjogi törvény (vö. *Maclean-Eekelaar* [1997] 145. o.) – a válási procedúra semmiféle módon sem ösztönöz a benyújtott kereset visszavételére, a kibékülésre. A szakemberek az *adott* probléma rendezésén fáradoznak. Pedig nincs gazdaságilag is előnyösebb együttélési alakulat, mint a fel nem bomló nukleáris család. Csak az empirikus vizsgálatok mintakészítési tapasztalataiból tudható, ugyanis egyes házaspárok éppen kibékülés miatt szorultak ki az eltervezett mintából, hogy igenis van példa a felek kibékülésére, méghozzá a beadott keresetek 4-5 százalékában (*Maccoby-Mnookin* [1992] 318. o., *Maclean-Eekelaar* [1997] 155. o.). Hogy azután mi történik velük, mégiscsak a tárgyalóteremben végzik-e, vagy sem, nehezen kinyomozható.

Ha azonban már fel kellett bomlania a nukleáris családnak, mindenképp ösztönözni

lehetne a válás utáni szülőtársi együttműködés anyagi előnyöket is kínáló kialakítását. A tartásdíjvitákat egyszer s mindenkorra le lehetne venni a napirendről, például a gyermekfelügyelet fizikai megosztásával. Sokat elárul azonban a gyermekfelügyelet megszerzésének voltaképpeni előnyösségéről, hogy ez a rendezési forma már első felbukkanása idején is a női függetlenség elleni támadásnak tűnt fel feminista körökben (vö. *Pollock–Sutton* [1985]). Pedig már anyagi előnyössége is könnyen belátható. *Maccoby–Mnookin* [1992] írja, hogy együttműködő válási magatartással töredékükre lehet csökkenteni az ügyvédi költségeket, számos adózási veszteséget el lehet kerülni, elég egyszer gondoskodni a közös gyermek(ek) egészségbiztosításáról, sport- és játékfelszereléséről stb. (53–54. o.). Nyilvánvaló azonban, hogy már a kontradiktórus eljárás miatt sem alkalmas minden egykori házaspár ilyen együttműködés kialakítására-fenntartására. A gyermek(ek) körüli rivalizáció, a két felnőtt konfrontációja stb. azonban, könnyen lehet, megtakarítható lenne, ha a család felbomlásába bevont állami-jogi intézmények másfajta ösztönzéseket sugároznanának magukból. Ami még számukra is anyagi előnnyel járna, hiszen sokkal kevesebb méregdrága jóléti, tanácsadási, terápiás, krízistompító stb. beavatkozásra volna szükség.

„A szülők támogatják gyermekeiket, ha szülők maradhatnak; a rabszolgák elmene-külnek” – írja a tartásdíj-problémákról *Henry* [1999] (7. o.). Hallatlan érzelmi hozama van annak, mert egyik fél önérzetét, szülői büszkeségét stb. sem tépázza meg, ha a bontóperi eljárás nem hirdeti ki győztest és vesztest. Ez visszamenőleg az egész családbomlási folyamatot belátóbbá, együttműködőbbé, egyszerre olcsóbbá és lelkileg is könnyebben elviselhetővé avatja, s átmentődhet az új életszakaszba az egykori affektív családi élet legfontosabb szelete, az, amelyik a gyermekekkel fonódott össze.

Irodalom

- AMNEUS, D. [1991]: *The Garbage Generation. The Consequences of the Destruction of the Two-Parent Family*. Primrose Press, Alhambra, CA.
- AMNEUS, D. [1999]: *The Case for Father Custody*. Primrose Press, Alhambra, CA.
- BILCHIK, S. [2000]: Executive directions. *Children's Voice* (Washington, D.C.), szeptember.
- BRAVER, S. L. [1998]: *Divorced Dads: Shattering the Myths*. Jeremy P. Tarcher/Putnam, New York.
- EMERY, R. E. [1994]: *Renegotiating Family Relationships. Divorce, Child Custody, and Mediation*. The Guilford Press, New York–London.
- FALUDI, S. [1991]: *Backlash: the undeclared war against American women*. Doubleday, New York.
- GARDNER, R. [1987]: *The parental alienation syndrome and the differentiation between fabricated and genuine child abuse*. Creative Therapeutics, Cresskill, NJ.
- GREIF, G. L. [1985]: *Single Fathers*. Lexington Books, D.C. Heath and Company, Lexington, Mass. – Toronto.
- HENRY, R. K. [1999]: *Child support at a crossroads: when the real world intrudes upon academics and advocates*. *Family Law Quarterly*, Vol. 33, No. 1.
- LUGALA, T. [1992]: *Households, Families, and Children. A 30-Year Perspective*. *Current Population Reports. Population Characteristics*. P23-181. US. Department of Commerce, november.
- MACCOBY, E. E.–MNOOKIN, R. H. [1992]: *Dividing the Child. Social and Legal Dilemmas of Custody*. Harvard University Press, Cambridge, Mass. – London, England.
- MACLEAN, M.–EKEELAAR, J. [1997]: *The Parental Obligation. A study of parenthood across households*. Hart Publishing, Oxford.
- MAYER, C. E. – SALMON, J. L. [2000]: *Problems at Child Support Inc*. *Children's Voice*, Washington, D.C., szeptember.
- POLLOCK, S.–SUTTON, J. [1985]: *Fathers' rights, women's losses*. *International Women's Studies Forum*, No. 6.
- WEITZMAN, L. [1985]: *The Divorce Revolution: The Unexpected Social and Economic Consequences for Women and Children in America*. The Free Press, New York.